

Tyrimo „Tautų susiliejiimo koncepcija. Rusifikacijos tendencijos. Rusakalbių imigracija į Lietuvą. Demografiniai pokyčiai“ išplėstinis planas

Ivadas.

Sovietų Sąjungoje, kaip ir kiekvienoje imperijoje, egzistavo daug prieštarinių reiškinių, net ir aukščiausiame ideologiniame lygmenyje. Vienas tokių buvo SSRS daugiatautiškumas. Viena vertus, buvo pabrėžiama tautų lygybė, skatinama jų draugystė ir net tautų savitumo demonstravimas – tai yra, lyg ir kuriama daugiatautė, bet pakanti tautų įvairumui ir jų raiškos įvairovei visuomenė. Tiksliau, ji buvo ne tiek kuriama, kiek skelbta tai, kad tautinių santykių problema Sovietų Sąjungoje išspręsta susiformavus „tarybinei liaudžiai“. Tačiau jau tokio termino – „tarybinė liaudis“ – vartojimas parodo, kad sovietinėje sistemoje egzistavo ir labai stiprios unifikacinės tendencijos. Jos vėlgi būdingos visoms daugiatautėms imperijoms – suvienodinus patogiau valdyti.

Be to, Sovietų Sąjungoje pasireiškė ir dominuojančios tautos šovinizmas, noras praryti (šiuo atveju – surusinti) mažesnes, tam neatsparias tautas. Tiesa, kažin ar galima sutikti su gana kategorišku dažnai išsakomu teiginiu, kad „iš tikrųjų Sovietų Sąjungoje vyko nuolatinis SSRS tautų rusinimas, prie kurio prisidėjo valdžios skatinama rusakalbių kolonistų imigracija į nacionalines respublikas ir rusų kalbos diegimas viešajame ir privačiame gyvenime.“¹ Klausimas, ar siekta surusinti pakankamai kultūringas ir ne tokias jau mažas tautas, kaip lietuvių ar latvių – iki šiol neatsakyta. Atrodo, jog aukščiausioje SSRS vadovybėje nebuvo vienos nuomonės šiuo klausimu – egzistavo kelios stovyklos: vieni siekė surusinti kiek įmanoma daugiau, kitiems svarbiausia buvo unifikacija ir paklusnumas dirbtinai rusifikacijos neskatinant. Tiesa, atrodo, jog stagnacijos periodu valdžioje įsigalėję konservatyvūs komunistai rusifikavimą laikė vienu iš sovietinės imperijos išsaugojimo būdų ir todėl jį įvairiškai skatino.

Nepriklausomybės neturinčios tautos, gyvenančios daugiatautėse valstybėse, labai jautriai reaguoja į bet kokius jų tautiškumui gresiančius pavojus, net jei tie pavojai nėra labai dideli. Taip pat ir lietuviai, ypač inteligentai, sovietmečiu labai bijojo rusifikacijos pavojaus ir iš dalies jį perdėjo. Juk nepaisant beveik visuotinio rusų kalbos paplitimo, tapimo antrąja, egzistavo gana didelis priešiškas rusams (ypač gyvenantiems Lietuvoje), toks „buitinis antirusiškumas“. O rusifikacinės priemonės tokį

¹ Lietuva 1940-1990. Okupuotos Lietuvos istorija. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005, p. 507.

priešiškumą tik didino taip stiprindamos lietuvių tautiškumą. Aišku, ilgalaikėje perspektyvoje vis tiek grėsė nutautėjimas, kas labiausiai ir jaudino inteligentiją.

Rusifikacinės tendencijos vis tik gana sunkiai atskiriamos nuo unifikacijos, sovietinio režimo siekio sustiprinti valstybę, ją kuo labiau konsoliduoti. Pavyzdžiui, nutarimai, skirti „pagerinti jaunimo pasirengimą tarybinei armijai“ buvo įgyvendinami stiprinant rusų kalbos mokymą. Taigi, tarnavo rusifikacijai. Tačiau pats siekis yra grynai unifikacinis – ką sovietinėje armijoje būtų veikę rusiškai nemokantys kareiviai ir kokia būtų armija, kurios kariai tarpusavyje negalėtų susišnekėti. Rusiški gatvių pavadinimai taip pat artimesni unifikacijai nei rusifikacijai – lietuviškai nesuprantantys asmenys (kad ir turistai) piktdavosi nesuprasdami gatvių pavadinimų ir kaltindavo respublikos administraciją nacionalizmu. Toks kaltinimas gana grėsmingas, todėl administracija laviravo tarp tokių kaltinimų bei lietuvių pasipiktinimo rusiškumo ženklais viešumoje. Rusiška raštvedyba taip pat naudinga unifikacijai – tokius dokumentus lengviau patikrinti lietuviškai nemokantiems prižiūrintiems pareigūnams (pvz., antriesiems sekretoriams). Tiesa, ją daug kur lėmė ir rusakalbiai, dirbantys atitinkamose žinybose (pvz., KGB, partinėse struktūrose) – būdami imperinio mąstymo jie lietuvių kalbos nesimokydavo. Iš esmės visi rusakalbiai, gyvenantys Lietuvoje, siekė jie to ar ne, atliko rusifikatorių vaidmenį.

Unifikacija neišvengiamai reiškia ir vis didesnę SSRS gyventojų kultūrinį supanašėjimą, kas savo ruožtu pamažu dildė tautinius skirtumus. Be to, nereikėtų užmiršti ir natūralių visuomenės panašėjimo procesų (taip pat ir asimiliacinių) – vis tik gyvenant vienoje valstybėje toks procesas yra neišvengiamas. Natūrali kaita ir planingai vykdoma rusifikacija kartais gali būti gana sunkiai atskiriami dalykai, nes ne visada galima atskirti, kurių tam tikro savo veiksmo pasekmių režimas troško, o kurios buvo nenumatytos.

Vis tik bent jau tolimes ateities ideologinėje vizijoje atskiroms tautoms vietos numatyta nebuvo. Tiek tautų draugystė, tiek ir unifikacinės bei rusifikacinės tendencijos buvo pagrįstos ideologiškai. Šiame tyrime labai svarbi unifikacinės tendencijas atspindinti tautų susiliejiimo koncepcija, ypač paplitusi sąstingio metais. Ideologija, buvusi bene vieninteliu sovietinės sistemos legitimacijos šaltiniu, turėjo pagrįsti, pateisinti sovietinės realybės praktikas. Taip susiformavo ir tautų susiliejiimo koncepcija, skelbianti palaispnį tautų unifikavimąsi ir galų gale susiliejiimą į vieningą „tarybinę liaudį“ tiek socialiai, tiek kultūriškai, tiek ir kalbiškai. Praktiškai tai reiškė rusų kalbos (beje, sovietizuotos) įsigalėjimo visos SSRS viešajame, o vėliau ir privačiame, gyvenime ideologinį įteisinimą. Bent jau tokios buvo gairės ateičiai. Tačiau ši koncepcija nebuvo statiška, ji, kaip ir jos akcentavimas viešumoje tai sustiprėdavo, tai susilpnėdavo – priklausomai nuo daugelio aplinkybių.

Lygiai taip pat kito ir rusifikavimo tendencijos, tai sustiprėdamos, tai susilpnėdamos. Tyrinėjamo laikotarpio pradžioje buvo aiškus rusifikacijos susilpnėjimas, kurį Lietuvos atveju galima

vadinti netgi lituanizavimu. Šis procesas, nors ir gana greitai sustabdytas, grąžino lietuvių kalbai vyraujančią padėtį Lietuvoje, nors ir ne visose sferose. O vėliau rusifikacija, nors tai sustiprėjanti, tai susilpnėjanti, vis tik pamažu vis didėjo. Tiesioginis rusifikavimas vyko daugiausia per švietimo įstaigas, vis didint rusų kalbos vartojimą, taip pat per kai kurias kitas institucijas, pvz., armiją.

Labai didelį lietuvių susirūpinimą kėlė rusų imigracija į Lietuvą. Nors po Stalino mirties ji buvo sustabdyta ir netgi vyko rusų išsiuntimas iš Lietuvos, tačiau po didžiosios lituanizacijos bangos praėjus kiek laiko rusakalbių imigracija atsinaujino. Nors ji išliko pakankamai nedidelė (palyginus su kitomis respublikomis), tačiau vis didėjo. Vykę demografiniai pokyčiai žiūrint iš ilgalaikės perspektyvos buvo nepalankūs lietuvių tautai (gimstamumas vis mažėjo pamažu didėjant rusakalbių imigracijai), nors tiesioginės bei akivaizdžios grėsmės ir nekėlė.

Aktualumas.

Sovietmečiu, o ir iki šiol buvo daug šnekama apie didelę grėsmę, iškilusią tuomet lietuvių tautai. Tačiau iš esmės tyrimo apie tai, kokia gi buvo rusifikacija Lietuvoje, kaip ji vyko, ar būta sąmoningos rusifikacijos, nėra. Yra surinkti statistiniai duomenys, kurie nerodo nei itin didelės rusakalbių emigracijos, nei lietuvių rusėjimo tendencijų. Tačiau kita vertus, Lietuvoje įsigalėjo beveik visuotinė dvikalbystė. O ji tautiškumo tyrinėtojų yra beveik visuotinai laikoma asimiliacijos pradžia. Be to, pamažu vyko ir „kultūrinė rusifikacija“ – masinės kultūros srityje buvo beveik visuotinai perimami rusakalbės sovietinės kultūros produktai. Tačiau šie procesai Lietuvoje beveik netyrinėti. Mažai tirta ir sovietinės Lietuvos administracijos veikla rusifikacijos atžvilgiu – ar iš tiesų ji stengėsi kiek įmanoma sumažinti rusifikacijos lygmenį Lietuvoje, kaip tai teigiama dabar pasirodančiuose nomenklatūrinių atsiminimuose², ar tiesiog klusniai vykdė Maskvos nurodymus. Šis tyrimas galėtų padėti atsakyti į šiuos klausimus.

Be to, galimo nutautėjimo gyvenant daugiatautėje erdvėje – Europos Sąjungoje problema yra gana aktuali. Sovietmečio patirtis, nors ir susiformavusi visai kitomis sąlygomis, gali būti vertinga ir kitomis sąlygomis – šiomis dienomis.

Hipotezės, kurios tyrimo metu bus tikrinamos.

- ❖ Rusifikacijos ir ideologizacijos santykis sovietinio režimo politikoje. Svarbiausia režimui buvo ideologizacija, lėmusi žmonių paklusnumą. Rusifikacija gi nebuvo tokia svarbi, jos reikėjo daugiau Sovietų Sąjungos unifikacijai.
- ❖ Rusifikacija Lietuvoje daugiausia priklausė nuo centrinės valdžios valios ir politinių vingių Maskvoje.

² Pvz., Sniečkaus fenomenas. Prisiminimai ir pamąstymai. Vilnius: Gairės, 2003.

- ❖ Lietuvos administracija vykdė rusifikaciją paklusdama įsakymams „iš viršaus“ bei iš dalies spiriama ekonominės būtinybės (kalbant apie rusakalbių imigraciją).
- ❖ Lietuvos administracijoje egzistavo kelios grupės žmonių, skirtingai žiūrinčių į rusifikaciją. Tai įtakojo praktinę rusifikacijos eigą Lietuvoje.

Šio **tyrimo tikslas** – ištirti, kokios buvo rusifikavimo sovietinėje Lietuvoje prielaidos, tendencijos, kaip rusifikacija reiškėsi praktikoje ir kokias pasekmes sukėlė.

Norint tai pasiekti reikės ištirti ideologines tokios politikos prielaidas, Lietuvos administracijos politiką rusakalbių imigracijos Lietuvon atžvilgiu bei jos praktinę raišką ir jų pasekmes – rusakalbių atvykimą į Lietuvą bei dėl to kilusius demografinius pokyčius.

Tikslą pasiekti padės išsikelti **uždaviniai**:

1. Aptarti ideologinį tautų susiliejimo koncepcijos pagrindimą, šios koncepcijos susiformavimą ir kaitą, įtaką praktinei režimo politikai.
2. Išnagrinėti Lietuvos administracijos politiką rusifikacijos, rusakalbių imigracijos klausimais.
3. Aptarti rusifikaciją įvairiose srityse: kadru politikos, kultūros, švietimo sistemose bei nustatyti svarbiausius rusinimo židinius bei jų vaidmenį vykdant rusifikaciją.
4. Nustatyti rusifikacijos intensyvumo kaitą įvairiais laikotarpiais bei to priežastis ir pasekmes.
5. Ištirti rusakalbių imigraciją Lietuvon šiuo laikotarpiu, jos tendencijas, mastus ir pasekmes; aptarti lietuvių emigraciją į SSRS.
6. Išnagrinėti Lietuvos demografinę padėtį šiuo laikotarpiu, nustatyti tautinės sudėties pokyčius ir juos lėmusius veiksnius.
7. Aptarti rusifikacijos ir demografinių pokyčių pasekmes lietuvių tautai.

Šaltiniai ir literatūra.

Šaltinių šiam tyrimui yra pakankamai daug, tačiau didžioji dalis – neskelbti archyviniai dokumentai. Šiek tiek tyrimui naudingos archyvinės medžiagos yra paskelbta Lietuvoje³, kai kas – ir Rusijoje⁴, tačiau tai tik šalutiniai kitų tyrimų rezultatai.

Daug reikalingos informacijos esama archyvinėje medžiagoje. Bene daugiausia jos – LYA LKP dokumentų saugojimo skyriuje. LKP CK iš esmės vadovavo Lietuvai, taigi ir jos archyve yra išlikę nemažai duomenų apie rusifikaciją. Svarbiausia, kad čia esama potvarkių, kuriais vadovaujantis ir

³ *Bagušauskas J. R., Streikus A.* (sud.) Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940-1990. Dokumentų rinkinys. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005.

⁴ *Афиани В. Ю., Водопьянова З. К.* Аппарат ЦК КПСС и культура, 1953-1957: документы. Москва: РОССПЭН, 2001.

vykdyta rusifikacija. Tai ne tik Centro gautų nurodymų pakartojimai bei papildymai, bet ir SSKP CK dokumentai rusifikacine tema, LKP CK sekretoriaus ataskaitos ir informacijos Centrai, pranešančios, kaip vykdomi šio nurodymai. Itin svarbus šiuo požiūriu yra LKP CK fondas (f.1771), kuriame ir sukaupta didžioji dalis svarbiausių dokumentų. Svarbus taip pat yra Sniečkaus fondas (f. 16895, ap.2), kuriame esama ne tik oficialių, bet ir pusiau oficialių dokumentų, kuriuose galima įžvelgti oficialiai neviešintą aukščiausių administracijos pareigūnų nuomones ir veiksmus. Švietimo ministerijos partinės organizacijos dokumentuose (f. 4863) esama duomenų apie rusų kalbos mokymo didinimą mokyklose.

LCVA esančiuose įvairių institucijų archyvuose taip pat esama duomenų apie rusifikaciją. Švietimo (f. R-762) ir aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo (f. R-507a) ministerijų fonduose esama konkrečių duomenų apie rusų kalbos mokymo stiprinimą. Radijo ir televizijos komiteto dokumentuose (f. R-981) esantys planai bei įsakymai, kitokie dokumentai padeda susidaryti vaizdą apie tai, koks buvo programų rusų kalba kiekis eteryje bei kaip jis kito. Deja, šis fondas gana fragmentiškas, trūksta nemažos dalies dokumentų, ypač liečiančių 8-9 deš.

Prie šaltinių priskirtini ir įvairūs statistikos rinkiniai, gyventojų surašymo duomenų publikacijos, leisti sovietmečiu⁵. Juose pateikta statistika iki galo pasitikėti negalima, tačiau vis tik dažnu atveju nieko kito tiesiog nelieka. Tautinė kompartijos sudėtis pateikta jai skirtame statistikos rinkinyje⁶. Sovietmečio demografinėi situacijai yra skirta vietos knygoje apie Lietuvos demografinius pokyčius⁷.

Sovietmečiu nacionalinė politika ir jos tikslai nebuvo itin slepiami, todėl nemažai informacijos apie juos galima gauti iš viešumoje sklidusios informacijos. Nors tokie aptarimai toli gražu ne visada parodo tikruosius režimo ketinimus, tačiau jie atskleidžia tai, ką režimas laikė reikalingu pateikti viešumon. Kartais tai būdavo prieštaringi dalykai, mat tuo pat metu galėjo būti kalbama ir apie būtinybę išsaugoti tautų įvairovę, ir apie tai, jog tautos anksčiau ar vėliau susilies į vieną naują naciją.

Kalbant apie spaudą visų pirma paminėtini aukščiausių tiek Sovietų Sąjungos, tiek ir Lietuvos pareigūnų pasisakymai. Taip apie rusų tautos ir kalbos svarbą esama nemažai pasisakymų Sniečkaus kalbose⁸, savilaidoje ne kartą piktintasi Brežnevo ir kitų aukštų SSRS pareigūnų kalbomis, skelbtomis spaudoje, kuriose atvirai kalbėta apie artėjančią tautų susiliejamą. Lietuvos spaudoje skelbta nemažai straipsnių, kuriuose aukštinta rusų kalba, kultūra ir net tauta.

⁵ Pvz., Lietuvos TSR gyventojai: statistikos rinkinys. Vilnius: Lietuvos TSR valst. statistikos k-tas, 1989; Lietuvos TSR gyventojai: 1979 metų sąjunginio gyventojų surašymo duomenimis. Vilnius: Mintis, 1980; *Stanaitis A. J., Adlys P. G.* Lietuvos TSR gyventojai. Vilnius: Mintis, 1973.

⁶ Lietuvos komunistų partija skaičiais. 1918-1975: Statistikos duomenų rinkinys. Vilnius: Mintis, 1976.

⁷ Lietuvos demografiniai pokyčiai ir gyventojų politika. Vilnius: 1995.

⁸ *Sniečkus A.* Su Lenino vėliava: straipsniai, kalbos ir pranešimai. T. 1-2. Vilnius: Mintis, 1977.

Nagrinėjant spaudą kaip vieną rusifikacijos priemonių svarbi yra spaudos statistika. Ji pateikta metraščiuose⁹. Iš jų galima susidaryti vaizdą, koks procentas išspausdintų knygų buvo lietuvių, koks – kitų SSRS tautų ir koks Vakarų šalių autorių, kokie buvo jų tiražai.

Sovietmečiu buvo parašyta ir išspausdinta nemažai teorinių „studijų“, skirtų „tautų draugystei“ bei internacionalizmui, jų sąsajoms su lietuvių tauta. Jose kad ir netiesiogiai, bet aptarta ir rusifikacija. Iš esmės tokie veikalai buvo teorinis, tiksliau – ideologinis, rusifikacijos pagrindimas. Vienas platesnių ideologų darbų – Genriko Zimano veikalas¹⁰. Vertingos šiuo požiūriu gali būti ir nacionalinei politikai skirtų konferencijų medžiagos¹¹ bei nacionalinei politikai skirtos monografijos¹².

Viešai neskelbtų duomenų apie rusifikaciją galima rasti savilaidoje. Joje labai didelis dėmesys buvo skiriamas lietuvių kalbos teisių siaurimui, bet kokioms rusifikacijos grėsmės apraiškoms, kartais tik tariamoms. Tai buvo daroma įvairiais būdais – tiek įvairiomis žinutėmis, pateikiančiomis rusų kalbos vyravimo faktų, tiek ir straipsniais, skirtais būtent rusifikacijai, bandančiais parodyti jos istorines šaknis, demaskuoti „tautų draugystės“ melagingumą ir pan. Rusifikacijos pavojus liestas beveik visuose pagrindžio leidiniuose. Tačiau plačiausiai jis aptartas „Alma Mater“¹³, „Aušroje“¹⁴, „Perspektyvose“¹⁵, „Rūpintojėlyje“¹⁶ ir kituose labiau publicistinės krypties leidiniuose.

Savilaidą papildė ir tuomet rašyti dienoraščiai¹⁷ bei laišakai¹⁸, kuriuose taip pat esama nemažai informacijos apie rusifikaciją.

Atsiminimuose apie sovietmetį taip pat pasitaiko užuominų ir apie rusifikaciją. Tai liečia daugiausia inteligentijos narių atsiminimus. Kita dalis yra nomenklatūrininkų atsiminimai, kuriuose savo veiklą stengiamasi pavaizduoti kuo pozityviau, save – kaip kovotojus už lietuviybę ir prieš žalingus Lietuvai įsakymus iš Maskvos¹⁹.

⁹ LTSR spaudos statistika – įvairių metų leidimai.

¹⁰ *Zimanas G.* Per suklestėjimą į vienybę. Apie tolesnio socialistinių nacijų suartėjimo dėsningumus. Vilnius: Mintis, 1968.

¹¹ Lenininės nacionalinės politikos keliu. Teorinės konferencijos "Lenininė nacionalinė politika ir internacionalinis darbo žmonių auklėjimas" medžiaga (1969.IV.7-8). Vilnius: LTSR "Žinijos" draugijos valdyba, 1970; Nacionalumas ir internacionalumas. Vilnius: Mintis, 1976.

¹² *Navickas K.* Lenininės nacionalinės politikos reikšmė lietuvių tautai. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960.

¹³ Alma Mater. Nr. 1-4.

¹⁴ Aušra. T. I-VIII. Čikaga: Akademines skautijos leidykla.

¹⁵ Perspektyvos. Lietuvos pagrindžio periodinis leidinys. 1978-1981 metai. Vilnius: Gairės, 2005.

¹⁶ Rūpintojėlis: Pilnas 1977-1990 m. pagrindyje išleistų numerių (1-26) rinkinys. Kaunas: Judex, 2000.

¹⁷ Pvz., *Kubilius V.* Dienoraščiai 1945-1977. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006; *Martinaitis M.*

Tylintys tekstai: Užrašai iš raudonojo sąsiuvinio, 1971-2001. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006; *Ozolas R.* Atgimimo ištakose: 1970-1980 metų Lietuvos kultūrinio gyvenimo štrichai. Vilnius: Pradai, 1996 etc.

¹⁸ Pvz., *Grigienė J.* (sud.). Kazio Grigo pokalbiai laiškais. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.

¹⁹ Pvz., *Šepetytys L.* Neprarastoji karta: siluetai ir spalvos. Atsiminimai. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005.

Kaip pusiau tyrimai, pusiau šaltiniai naudotini darbe ir sovietinių autorių darbai apie etninius procesus Sovietų Sąjungoje²⁰.

Dar egzistuojant sovietinei santvarkai Lietuvoje apie kultūros rusifikaciją jau rašyta išėivijos spaudoje²¹, todėl šią galima traktuoti tiek kaip šaltinį (dažnai remtasi asmenine patirtimi, iš gyvenančiųjų Lietuvoje gauta informacija), tiek kaip literatūrą, nes rusifikaciją kartais bandyta ir tyrinėti.

Kalbant apie literatūrą reikėtų pabrėžti, kad konkrečių šios temos tyrinėjimų iki šiol nėra daug. Rusifikacijai, demografiniams pokyčiams sovietmečiu vietos skiriama Lietuvos istorijos sintezėse²², ar smulkesnius laikotarpius, temas tiriančiuose darbuose²³. Ji buvo aptarinėjama pirmajame Lietuvos kultūros kongrese²⁴. Ši tema buvo paliečiama ir išėivijos tyrinėtojų platesniuose tyrimuose²⁵. Tyrimui naudingi būtų ir rusų tautinės mažumos sovietinėje Lietuvoje padėties aptarimai²⁶ – juose apibrėžiamas rusakalbių Lietuvoje socialinis statusas, požiūris į lietuvius, savimonė ir t.t. – tai, ką galima įvardinti kaip vieną rusifikacijos pasekmių.

Sovietmečio demografiniai pokyčiai tyrinėti tik pradedami. Apie postalininio laikotarpio demografinius pokyčius yra rašiusi Kairiūkštytė²⁷. Vokiečių (lietuvninkų) repatriacija trumpai aptarta Hermanno²⁸. Esama gyventojų kaitos Lietuvos pasienyje sovietmečiu tyrimų²⁹.

Lietuvos rusifikacijos beveik netyrė užsienio tyrinėtojai. Esama pusiau publicistinių darbų, kuriuose nemažai vietos skiriama Pabaltijo tautų rusifikacijai³⁰. Tiesa, Landsmanis (išėivis iš Latvijos) yra parašęs darbą apie rusifikaciją Pabaltijo šalyse sovietmečiu³¹. Jis padėtų palyginti Lietuvos būklę su

²⁰ Бромлей Ю. В. (отв. ред.). Современные этнические процессы в СССР. Москва: Наука, 1977.

²¹ Rekašius Z. V. Kultūrinės rusifikacijos bruožai Lietuvoje: kolonizacija // Akiračiai. 1970, nr. 2, p. 4-5; Rekašius Z. V. Fizinės rusifikacijos bruožai Lietuvoje: kolonizacija // Akiračiai. 1970, nr. 1, p. 4.

²² Lietuva 1940-1990... ; Misiūnas R. J., Taagepera R. Baltijos valstybės: priklausomybės metai, 1940-1980. Vilnius: Mintis, 1992; Tininis V. Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai. Vilnius: Enciklopedija, 1994.

²³ Puzinavičius B. Sovietinis okupacinis režimas Lietuvoje 1953-1965 metais. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2001; Kašauskienė V. Lietuvos mokyklos sovietizacija ir priešinimasis jai 1940-1964 metais. Vilnius: LII, 2002.

²⁴ Lietuvos kultūros kongresas. Vilnius: Lietuvos Respublikos Kultūros ir švietimo ministerija, 1991.

²⁵ Šilbajoris R. (ed.). Mind Against the Wall: Essays on Lithuanian Culture Under Soviet Occupation. Chicago: Institute of Lithuanian Studies Press, 1983; Lithuania Under the Soviets. New York: 1965.

²⁶ Касаткина Н. Русские в современной Литве: меньшинство, диаспора или часть гражданского общества // Etniškumo studijos. 2007, 2: Русские в странах Балтийского региона: меньшинство и государство, с. 18-42; Симонян Р. Х. Россия и страны Балтии. Москва: Academia, 2003.

²⁷ Kairiūkštytė N. 1956-1959 repatriacija iš Lietuvos sovietų socialistinės respublikos į Lenkijos Liaudies Respubliką // Lietuvos istorijos metraštis 1996. 1997; Kairiūkštytė N. Lietuvos gyventojų dinamika ir jos įtaka gyventojų skaičiui, tautiniam pasiskirstymui 5-6 dešimtmetyje // LGGRT Instituto darbai. 1996, nr. 1.

²⁸ Hermann A. Lietuvių ir vokiečių kaimynystė: straipsnių rinkinys. Vilnius: Baltos lankos, 2000.

²⁹ Baubinas R., Stanaitis S. Gyventojų skaičiaus kaita Lietuvos pasienyje 1959-1997 metais // Geografijos metraštis. 2001, t. XXXIV.

³⁰ Küng A. A Dream of Freedom. Four Decades of National Survival Versus Russian Imperialism in Estonia, Latvia and Lithuania 1940-1980. Cardiff: Boreas Publishing House, 1981.

³¹ Landsmanis A. Persist or perish: Soviet Russia destroying Baltic peoples. Stockholm: Latvian National Foundation, 1976.

Latvijos ir Estijos padėtimi. Vakarų istoriografijoje esama bendresnių darbų apie sovietinio režimo tautinę politiką³². Carrère d'Encausse daug dėmesio skyrė tautiniams procesams Sovietų Sąjungoje nagrinėti ir jų poveikiui sistemos subyrėjimui atskleisti³³. Tokie tyrimai leidžia kontekstualizuoti padėtį Lietuvoje, palyginti ją su įvairių tautybių padėtimi SSRS, su rusifikacija kitose respublikose, nustatyti santykius tarp ideologijos ir tautiškumo.

Rusijoje dabar taip pat vykdomi įvairūs sovietinės visuomenės tyrimai. Rūpi tyrinėtojams taip pat ir sovietmečio etniniai procesai. Nagrinėjant tautinės politikos formavimąsi Maskvoje bei požiūrio į rusifikaciją egzistavimą centriniame SSKP aparate labai įdomi yra Nikolajaus Mitrochino studija³⁴, kurioje šiems klausimams skiriama nemažai dėmesio. Politologas Avtorchanovas išreiškė nuomonę, kad Sovietų Sąjungoje vyko tautų denacionalizacija bei aptarė to priežastis, pasekmes ir raidą³⁵. Kai kuriems specifiniams klausimams analizuoti (kariuomenė kaip socializacijos ir rusifikacijos įrankis) vertingas yra M. Sackso ir J. Pankhursto sudarytas straipsnių rinkinys³⁶.

Tyrimo struktūra:

1. Šioje dalyje bus aptartas sovietinės tautų susiliejinimo koncepcijos susiformavimas ir kaita bei ideologinis jos pagrindimas, įtaka praktinei režimo rusifikacinei politikai, daugiausia dėmesio skiriant postalininiam laikotarpiui.
2. Šioje dalyje bus nagrinėjamos bendrosios Lietuvos administracijos politikos rusifikacijos, rusakalbių imigracijos klausimais gairės, jų kaita, sąsajos su nurodymais iš Maskvos. Aiškinamasi, ar egzistavo skirtingos administracijos narių požiūrių į rusifikaciją grupės ir kaip tai veikė rusifikacijos praktiką.
3. Šioje dalyje bus aptarta rusifikacija įvairiose srityse – kadru politikos, kultūros ir švietimo sistemose. Bus nustatyti svarbiausi rusinimo židiniai bei išryškintas jų vaidmuo vykstant rusifikacijai.
4. Nagrinėjama rusifikacijos intensyvumo kaita įvairiais laikotarpiais. Taip pat aiškinamasi kaitos priežastys ir pasekmės tiek rusifikacijai, tiek ir bendram klimatui respublikoje.

³² Karklins R. *Ethnic Relations in the USSR. The Perspective from Below*. Boston: Unwin Hyman, 1989; Hajda L., Beissinger M. (eds). *The Nationalities Factor in Soviet Politics and Society*. Boulder: Westview press, 1990. Bon A., Voren R. V.(eds.) *Nationalism in the USSR: Problems of nationalities*. Amsterdam: Second World Center, 1989.

³³ Carrere d'Encausse H. *Decline of an empire: The Soviet socialist republics in revolt*. New York: Newsweek Books, 1979; Carrère d'Encausse H. *The end of the Soviet empire: the triumph of the nations*. New York: Basic Books, 1993.

³⁴ Митрохин Н. *Русская партия. Движение русских националистов в СССР 1953-1985*. Москва: Новое литературное обозрение, 2003.

³⁵ Avtorkhanov A. *Denationalization of the Soviet Ethnic Minorities // Studies of the Soviet Union*. 1964, vol. IV, No. 1, p 74-99.

³⁶ Sacks M. P., Pankhurst J. G. (eds.). *Understanding Soviet Society*. Boston: Unwin Hyman, 1989.

5. Šioje dalyje tiriamas kitas Lietuvos rusifikacijos elementas – rusakalbių imigracija Lietuvoje, jos tendencijos (didėjimas, mažėjimas tam tikrais laikotarpiais, to priežastys), mastai ir pasekmės – demografinės, socialinės, kultūrinės, tautinės. Taip pat aiškinamasi, ar ši imigracija buvo būtina Lietuvos ekonomikai, kaip ji įtakojo politinę padėtį krašte. Aptariama lietuvių emigracija į kitus SSRS regionus, ją sukėlusios priežastys.
6. Nagrinėjama Lietuvos demografinė padėtis visu tyrimo laikotarpiu – tautinės sudėties pokyčiai ir juos lėmę veiksniai, jų tarpusavio sąveikos.
7. Šioje dalyje aptariamos rusifikacijos ir demografinių pokyčių sukeltos pasekmės lietuvių tautai – tiek trumpalaikės, tiek ir ilgalaikės, jaučiamos iki šiol.

Tyrimo problemos.

Nuolatinė problema tiriant sovietmetį yra šaltinių patikimumas. Visur vyraujant prirašinėjimui, nebūtų pasiekimų skelbimui, tikslių duomenų gana sunku tikėtis. Ypač tai pasakytina apie statistiką, be kurios šiame tyrime sunku apsieiti.

Kita problema – šaltinių kiekis. Jis labai didelis, kas trukdo surasti reikiamus šaltinius. Kita vertus, kai kuriomis tyrimo temomis šaltinių kaip tik trūksta. Mat dėl sovietinės sistemos specifikos kai kurie svarbūs sprendimai nebuvo įforminami ir net raštiškai neužfiksuojami. Todėl apie kai kuriuos klausimus galima spręsti tik iš netiesioginių užuominų dokumentuose ar iš antrinių šaltinių (atsiminimų, ypač daugiausiai tuomet žinojusių žmonių – nomenklatūrininkų, kurie nėra labai patikimi).

Šias problemas bent iš dalis galima įveikti tyrime naudojant platų kontekstą bei įvairios kilmės šaltinius, kurie padeda atsverti šaltinių šališkumą ir susidaryti įvairesnę tiriamos temos vaizdą. Visa tai įgalintų iširti temą ir surasti pakankamai patikimus atsakymus į išsikeltus uždavinius.

Kita vertus, turint omenyje nurodytų problemų rimtumą, reikia turėti omenyje, kad kai kurios užsibrėžtos tyrimo temos gali būti neištirtos bei tai, jog tyrimas gali užsitęsti.

Tyrimo apimtis. Turint omenyje, kad tiriamas laikotarpis yra gana platus, kaip ir tyrimo tema, darbas turėtų apimti iki 2 autorinių lankų.